

ΕΝΘΕΤΑ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Από τις πρώτες απορίες που γεννιούνται, όταν κανείς προσπαθεί να φανταστεί την καθημερινή ζωή μιας κοινωνίας του παρελθόντος, είναι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι ιτύνονταν, διακοσμούσαν τα σώματα τους, τα μαλλιά τους, με άλλα λόγια ο συρμός ή η μόδα που ακολουθούσαν. Ένα τόσο πλατωτό θέμα δεν μπορεί να καλυφθεί σε λίγες σελίδες. Σκοπός του άρθρου είναι να δώσει κάπιες πληροφορίες για το ένδυμα μιας συγκεκριμένης εποχής – Εποχής του Χαλκού – στην Ελλάδα, και να προχωρήσει σ' έναν προτεινόμενο τρόπο χρήσης των ένθετων κοσμημάτων.

Ελένη Κωνσταντινίδη Αρχαιολόγος

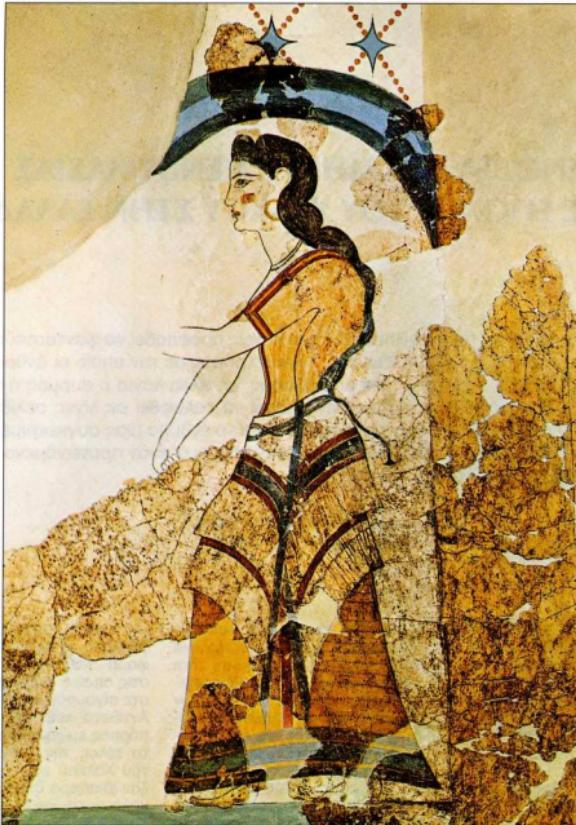
Δύο είναι οι λόγοι που με οδήγησαν να ασχοληθώ με τον συγκεκριμένο τύπο κοσμήματα: ο πρώτος είναι ότι τα ένθετα κοσμήματα συνδέονται άμεσα με το ένδυμα, μια και χρησιμοποιούνται για τη διακόσμησή του ή τη στήριξή του στο σώμα: ο δεύτερος λόγος είναι ότι τα κοσμήματα αυτά έχουν παραμελθεί σε σχέση με άλλους τύπους κοσμημάτων (ενώπια, χάνδρες, δακτυλίδια κ.ά.), ενώ μπορούν να μας δώσουν πρόσθετες πληροφορίες για την καθημερινή ζωή, ιδιαίτερα των γυναικών.

Τα ένθετα κοσμήματα σώζονται σε μεγάλη ποικιλία τύπων και μορφών: στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται οι πόρτες και οι περόνες, που στήριζαν το ένδυμα στους ώμους, όπως δείχνει τόσο η θέση στην οποία αποκαλύφθηκαν στα ταφικά σύνολα όσο και η μεταγενέστερη χρήση τους στην κλασική τέχνη, για το δωρικό πέπλο. Αμφισβήτημενη παραμένει η εικονιστική παράσταση περόνης, από την εξεταζόμενη εποχή, που προέρχεται από τη Θήρα (Οικία Γυναικών). Η αναπαράσταση του Μαρινάτου παρουσιάζει το κόσμημα χαμηλά στο λαιμό της κοπέλας, έχει αμ-

φισβητηθεί όμως από πολλούς μελετητές, αφού το σωάζομενο θραύσμα της τοιχογραφίας είναι πολύ μικρό για παραπέρα συμπλέρωσμα. Η ιστορία των περονών ανέγεται στον κυκλαδικό πολιτισμό, όπου απαντούν παραδείγματα κυρίως σε αστήρι, με εξαιρετικής τεχνης κεφαλές σε διάφορα σχήματα: πουλιά, λουλούδια κλπ. Οι περόνες της ηγεμονικής Ελλάδας είναι κυρίως κατασκευασμένες από χαλκό, αν και υπάρχουν και έδω πολλά δείγματα από αστήρι και από ελεφαντόδοντο, ενώ συχνά συναντάται συνδυασμός μεταλλικού στελέχους με κεφαλή από διαφορετικό (μαλακό) υλικό, όπως υαλόμαζα ή ορεία κρυσταλλού. Συμπεράσματα ως προς τον τρόπο χρήσης τους δασείζονται από το μεταγενέστερο νεκροταφείο της Αττικής στον Κεραμεικό, όπου η ανασκαφέας της L. Lorimer παρατήρησε ότι οι περισσότερες περόνες αναστάψθηκαν σε γυναικείες ταφές – και πάντα σε ζεύγη –, δύο μαζί στον έναν ώμο ή μία σε κάθε ώμο. Ο λόγος, που αποτρέχει σε εποχή μεταγενέστερη της εξεταζόμενης, είναι ότι στους μυκηναϊκούς τάφους, με τις διαδοχικές και συχνά διαταραγμέ-

νες ταφές, είναι πολλές φορές δύσκολο να αποδώσουμε τα διάφορα κτερίσματα στις ταφές στις οποίες ανήκουν και να είμαστε σίγουροι για τη θέση τους. Αντίθετα από τις περόνες, οι πόρτες εμφανίζονται μόνο προς το τέλος της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και ποτέ δεν υπήρξαν ιδιαίτερο δημοφιλές στα μεγάλα μυκηναϊκά κέντρα. Μονάχα κατά την Πρωτογεωμετρική και Γεωμετρική εποχή παραπρεταίται μεγαλύτερη χρήση τους.

Τα δεδομένα των ανασκαφικών ευρημάτων, καθώς και το γεγονός ότι η πόρτη κατάγεται από το Βορρά, οδήγησαν πολλούς μελετητές στην πρόταση ότι οι πόρτες εισάγουν ένα νέο τύπο ενδύματος, παρόμιο με το δωρικό πέπλο. Λαμβάνοντας υπόψη ότι, αντίθετα και πάλι με τις περόνες, όλες οι πόρτες που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα είναι κατασκευασμένες από χαλκό, με κάποιες εξαιρέσεις στο τέλος της εποχής (όπου χρησιμοποιείται σιδήρος), είναι πολύ πιθανό αυτά τα αντικείμενα να μπορούσαν να συγκρατήσουν ένα βαρύ και μακρύ ένδυμα σαν πέπλο. Από το νεκροταφείο του Κεραμεικού και πάλι, βλέπουμε ότι οι

πόρτες βρέθηκαν μειονωμένες σε ανδρικές κυρίως ταφές. Πιθανόν λοιπόν οι λιγότερο δυνατές περόνες να συγκρατούσαν ένα ειδός επωμίου και δχι τον πέπλο.

Η επόμενη κατηγορία κοσμημάτων ενδιμασίας περιλαμβάνει: τους ρόδακες, τους δίσκους με την ανάγλυφη διακόσμηση και τα «κομμένα ανάγλυφα».

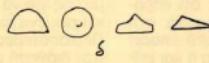
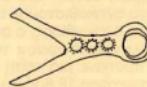
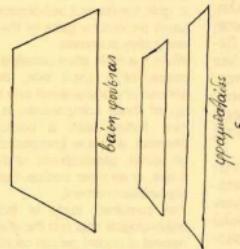
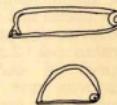
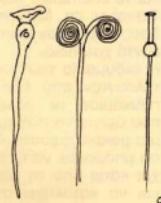
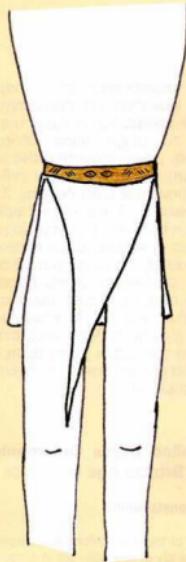
Οι ρόδακες απαντούν μονοί ή διπλοί, σε χρωστό και υαλόμαζα κυρίως. Ο αριθμός των φύλλων ποικίλλει από 6-12. Πολλοί ρόδακες από υαλόμαζα καλύπτονται από φύλλο χρυσού στο ίδιο σχήμα, σε μια φτηνή απομίμηση συμπαγούς χρυσού κοσμήματος. Αρκετοί ρόδακες από φύλλο

χρυσού ήρθαν στο φιάσ, κάποιες φορές στην αρχική τους θέση, καλύπτοντας άλλους: οπωσδήποτε ίσως όμως κάποιοι από αυτούς θα χρησιμοποιούνταν και από μόνοι τους σαν διακόσμηση, όπως δείχνουν οι τρύπες για το πέρασμα της κλωστής που τους συγκρατούσε στο ύφασμα, ίσως αποκλειστικά και μόνο για ταφική χρήση.

Για καθαρά ταφική χρήση ίσως προορίζονταν και άλλα πολύ λεπτά χρυσά ένθετα κοσμήματα, ενώ η επιστήθη προερχόμενο από τις Μυκήνες – αιγυπτιακής προέλευσης – είναι μοναδικό στον κρητο-μυκηναϊκό χώρο και, σίγουρα, δεν το μεταχειρίστηκαν

για καθημερινή χρήση. Είναι πιθανόν βέβαια, κοσμήματα αυτού του τύπου να κατασκευάζονταν από μη ανθεκτικό υλικό ή από ύφασμα, που δεν έχει διασωθεί. Ίσως πάλι, φύλλα χρυσού που έχουν βρεθεί διάσπαρτα σε δάφνη φορά σημεία πάνω και γύρω από τους σκλετούς, επίπεδα με ανάγλυφη διακόσμηση, να αποτελούσαν κομμάτια αυτού του είδους των κοσμημάτων που δεν επέζησαν ώς τις μέρες μας στην αρχική τους μορφή.

Στηριζόμενη στην ιδιαίτερη κατηγορία με τους ρόδακες, ανήκουν και τα δισκάρια με την έκτυπη διακόσμηση τη θέματα που τα διακοσμούν είναι ποικιλά: οκτώποδες, πεταλού-

δες, σπείρες, γεωμετρικά θέματα, είναι μερικά από τα πιο συνηθισμένα, που ανήκουν στο κρητομυκηναϊκό ρεπερτόριο.

Αρκετά από τα θέματα όμως έχουν ανατολικό πρότυπα. Τέλος, τα κομμένα ανάγλυφα, σε διάφορα σχήματα –που θυμίζουν πολύ τις σημειωνές καρφίτσες–, εξυπέρτευσαν παρόμοιο σκοπό, ραμμένα και αυτά πάνω στο ένδυμα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα προέρχονται από τον III τάφο των Μυκηνών, από γυναικεία ταφή διάπαρτα πάνω και γύρω από το σκελετό ανευρέθηκαν ανάγλυφη και δισκάρια με έκπτωτη διακόσμηση. Αναμέσα στα ανάγλυφα ξεχωρίζουν τρία σε σχήματα οκτώποδος, πεταλούδας και θέας με τα περιστέρια το τελευταίο αυτό έχει συριακή προέλευση. Τα κοσμήματα αυτά είναι κατασκευασμένα από χρούσ.

Μια άλλη κατηγορία είναι αυτή των κομβίων ή σφρονδύλων. Τα αντικείμενα αυτά έχουν βρεθεί σε ποσότητες σε ταφικά σύνολα της εξεταζόμενης εποχής σε διάφορες θέσεις και είναι κατασκευασμένα κυρίως από ευελπίδια υλικά (πηλό, στεγατή), που αποδεικνύει την κοινή τους χρήση. Κάποιες εξαιρέσεις έχουν βρεθεί από κόκαλο, ολεφαντόδοντο, υαλόδαμα και ορεία κρύσταλλου, ενώ 1-2 από αυτά, επενδυμένα με φύλλο χρυσού, προέρχονται από τις Μυκήνες. Αναπαραστάσεις αυτών των αντικειμένων σώζονται στις θηραϊκές τοιχογραφίες, όπου φαίνεται να κρέμονται από ένα διπλό σχοινί περαμένο στη μέση της γυναικείας μορφής, σα ζώνη. Παραπρήθηκε για πρώτη φορά από τον Μαρινάτο στην Οικία των Γυναικών και επιβεβαίωθηκε με την αποκάλυψη αργότερα άλλων παρόμιων αναπαραστάσεων. Είναι μία από τις πολλές χρήσεις των κομβίων αυτών. Μια άλλη θα πρέπει να αντικαθιστούσε τις χάνδρες, ενώ ο Ιακωβίδης, ο ανασκαφέας των νεκροταφείων της Περιπήτη, πρότινε μια τρίτη χρήση τους: στον τάφο 16 βρήκε μεγάλο αριθμό κομβίων γύρω από τους μπρούς και τη λεκάνη γυναικού σκελετού και υπέθεσε ότι επρόκειτο για βαριδία ραμμένα στη φούστα. Το ένδυμα αυτό μπορεί να ήταν νεκρικό ένδυμα ή και επίσημο. Το ίδιο παραπρήθηκε και

στο Ναύπλιο, από την ανασκαφέα Εύ. Δευλάκη.

Με τις τινίες από χρυσό και τα κοσμήματα ζώνης φαίνεται πως εξαντλούνται οι τύποι των κοσμημάτων ενδυμασίας. Βρέθηκαν σε διάφορα μέρη του σκελετού και χρησιμοποιούνταν, σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, και από τα δύο φύλα. Θα ήταν ραμμένα στα μανίκια, γύρω από τη μέση, γύρω από τα γόνατα (προφανώς στολίζοντας περικινμίδες) ή στους βραχίονες (περιβραχίδια). Οι ζώνες συνήθως φέρουν ανάγλυφη διακόσμηση.

Πληροφορίες για το ένδυμα προέρχονται από τις τοιχογραφίες Μυκηνών, Κνωσού και Θήρας, ωντοπραγμάτιες σε κρητικές και βοωτικές (Τανάγρας) σαρκοφάγους, σφραγίδωμέων, παρόλο που στους περισσότερους δε διακρίνονται λεπτομέρειες, εξαιτίας της μικρής κλίμακας των παραστάσεων.

Σε γενικές, γραμμές, το μινωικό και το μυκηναϊκό ένδυμα δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες διαφορές, εκτός από την ποδιά στη μέση, που χαρακτηρίζει τη Μινωιτισσα, και το εωσετερικό «κορμάκι», που διακίνει τη Μυκηναΐα. Οι άνδρες φορούσαν κοντή φούστα ή κοντό χτανινίδιο.

Η ενδυμασία των γυναικών αποτελούνταν από δύο μέρη: ένα πουκάμισο με μακριά μανίκια, που άφτινε τη στήθος γυμνό, και μια μακριά φούστα. Το πουκάμισο μπορούσε να ήταν μακρύ μέχρι κάτω από τη μέση, ή κοντό και να καταλήγει στη μέση. Η φούστα αποτελούνταν από μεγάλο ορθογώνιο ύφασμα, πάνω στο οποίο ήταν ραμμένες ορίζοντες ζώνες, η μία πάνω από την άλλη, ώθεται να δινούν την εντυπώση ψυλών (φραμπαλάδες). Οι ζώνες αυτές μπορούσαν να είναι διακοσμημένες ή αδιακοσμημένες. Είναι πάντως πολύ πιθανό η φούστα να έφερνε την περισσότερη διακόσμηση, αν κρίνουμε από τις τοιχογραφίες.

Οι αναπαραστάσεις των ένθετων κοσμημάτων είναι αρκετά πλαίσιο. Ο αριθμός των σωζόμενων τοιχογραφιών είναι βέβαια πολύ μικρός για να μας δώσει μια ολοκληρωμένη εικόνα του θέματος. Περισσότερες αναπαραστάσεις στη διάθεσή μας, ίσως μας βοηθούσαν να συμπεράνουμε τοπι-

κές παραλλαγές, στην κόσμηση της φούστας για παράδειγμα ή στον αριθμό των πιτσών της.

Με τα μέχρι τώρα δεδομένα όμως, μόνο υποθετική αναπαράσταση της χρήσης των ένθετων κοσμημάτων είναι δυνατή. Στους πίνακες 2, 3 και 4 αναπαρίστανται η ανδρική, η γυναικεία μινωική και η γυναικεία μυκηναϊκή ενδυμασίες. Τα κοσμήματα βασίζονται σε δείγματα που προέρχονται από τα ταφικά σύνολα του Μόχλου και των Μυκηνών και η προτεινόμενη θέση τους στο ένδυμα σχετίζεται με τη θέση στην οποία ανευρέθηκαν σε σχέση με το σκελετό.

Applied Dress Ornaments of the Bronze Age in Greece

H. Konstantinidi

One of the most informative aspects in the study of everyday life in a society of the past, is the way people dressed themselves and decorated their hair and body, in other words what we now call "fashion".

Such a wide subject cannot be covered in a few pages, therefore the present article will only consider the dress proper and the related ornaments applied on it, which were used either to decorate the dress or to fasten it on the body.

The dress ornaments, mostly found in Greek tombs of the Bronze Age, can be classified in four groups on the basis of their function and mode of application: a. fibulae and pins, which were used to fasten the dress on the shoulders, b. rosettes, discs and cut-out reliefs, which were sewn on the dress as decorative elements, c. gold bands and belt-ornaments, also sewn on various parts of the dress for decorative purposes.

While the male attire consisted, in most cases, of a short skirt, the female Minoan and Mycenaean one was made up of three components, a wrapped over fluted skirt, a bodice and a chemise, and was completed either by an apron, characteristic of the Minoan dress, or an inner bodice, typical of the Mycenaean raiment.

The combined study of the available archaeological data and the ethnographical material of ancient periods could enrich our knowledge of the everyday life of the past, especially that of women, for which other art forms, such as pottery, cannot supply sufficient information.